

Pamätníky Slovenského národného povstania

S. Jankovičová: Monuments of Slovak National Uprising. Život. Prostr., Vol. 43, No. 5, p. 295 – 298, 2009

Monuments of Slovak National Uprising are understood as political demand of ruling power, as art illustrating the main political ideas. Nevertheless we can observe that political situation, changes in attitude of the ruling party toward art influenced directly possibilities of artists to express their ideas. Artistic style depends on actual political situation of each epoch. We can see a period of strict socialistic realistic style in 1950s, then the time of liberalization in society and in artistic praxis since the beginning of 1960s occurred. It brought different formal expressions. New strictly ruled cultural policy followed since 1972 and encouraged a new wave of realistic and ideological monuments.

The iconography for Slovak National Uprising monuments was based on fixed type of soldier in long coat with hood and heavy boots with weapon in hands. On the other hand, there is a distinctive work, which broke this rule – sculpture *Victims warn us* made by Jozef Jankovič. Circumstances of creation, placement, destruction and reinstallation of this work reflect contemporary political background.

K najrozšírenejším pietnym miestam 20. storočia na Slovensku patria pamätníky Slovenského národného povstania (SNP). Pripomínajú odvahu tých, ktorí sa do Povstania zapojili a sú venované pamiatke obetí. Téma SNP sa po druhej svetovej vojne stala jednou z hlavných tém slovenského výtvarného umenia (Kusá, 2004).

Pamätník SNP sa nachádza azda v každej partizánskej obci. Okrem intravilánov je ich niekoľko aj vo voľnej krajine, na miestach, kde sa odohrávali partizánske boje (napr. v Nízkych Tatrách). Prirodzene, najmä v rokoch tesne po 2. svetovej vojne bola produkcia pamätníkov SNP masová. Ešte v 60. rokoch 20. storočia bola táto tematika vysoko aktuálna, vypisovali sa výtvarno-architektonické súťaže, napr. na Pamätník SNP v Bratislave. Nové realizácie sa odhaľovali pri každom okrúhlym výročí.

Na výtvarnom stvárnení pamätníkov SNP možno náorne pozorovať zmeny politických pomerov. Od toho sa odvíjala aj podoba výtvarných diel, použitie formálnych výrazových prostriedkov. Pomníky a pamätníky patrili k najpolitickjším dielam vo výtvarnom umení.

Pamätníky SNP sa vyvinuli od jednoduchých sochárskych diel umiestnených na sokli k rozsiahlym

architektonicko-sochárskym kompozíciám. Prvá realizácia od Jozefa Kostku z r. 1946 v Partizánskom priniesla nový ikonografický typ partizána. Figurálna kompozícia znázorňuje postavy v dlhých plášťoch a kapucniach. Dielo sa vyznačuje primeraným pátosom a vyjadruje výtvarnou skratkou heroizáciu partizánov.

Nasledujúce realizácie prebrali motív figúry v plášti, ale zmenila sa forma. Začiatok 50. rokov 20. storočia bol obdobím presadzovania socialistickeho realizmu stalinistického typu, ktorý navracal podobu výtvarného umenia k realizmu 19. storočia, s neustálymi paradoxnými snahami o „modernosť“. Nastal príklon k presnému prepisu reality, čo v skutočnosti znamenalo vytváranie nerálneho ideálu pomocou zdanlivo realistických prvkov. Dôraz sa začal klásť na popisné detaily. Partizáni sa znázorňovali ako svalnatí chlapi s tvrdými tvármi. Okrem plášťa boli dôležitými atribútmi bagandže, samopal, ďalekohľad a pod. Okrem jednofigurálnych diel sa objavili spojenia s jednou, prípadne dvoma ďalšími postavami. Závazné ikonografické schémy sa vykryštalizovali do scén lúčenia, partizánov tiahnucich do boja a výjavov návratu. Scény lúčenia a víťania mali civilnejší ráz,

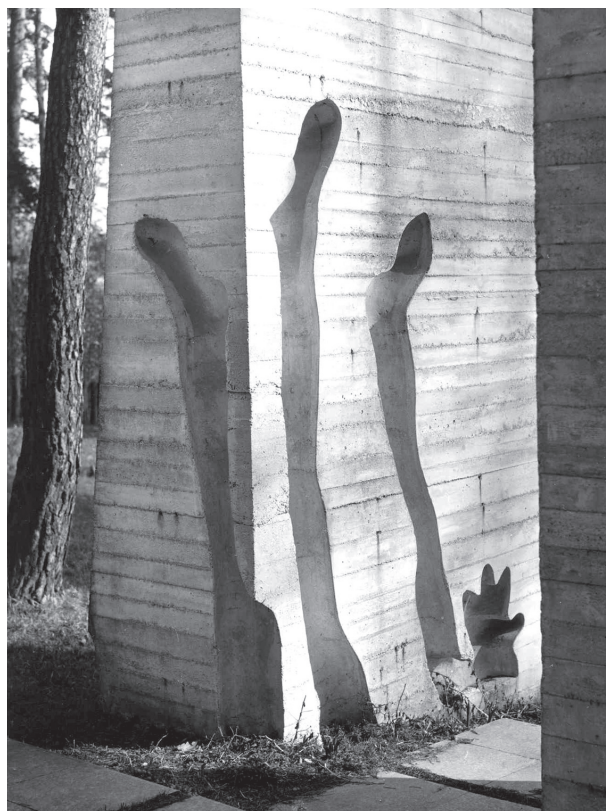

Jozef Kostka: Pamätník SNP v Partizánskom, 1946 – 1950. Foto: archív SFVU

k hrdinskému typu tvrdého chlapa sa pridali plačúce ženy a deti, takže zobrazenie bolo často na hranici sentimentálneho pátosu. Podobné boli scény víťania sovietskeho vojaka-osloboditeľa, prípadne zachytenie chlapského stretnutia partizána (robotníka, roľníka) s ruským vojacom.

Realizmus sochárskych diel vo verejnom priestore v 50. rokoch sa vyznačoval patetickým znázornením figúr v neprirodzených postojoch, idealizáciou typov a drobnopisom detailu. Atribúty postáv boli precízne vykreslené, iluzívne okopírované podľa predlohy (zbrane, odevy atď). Naopak, fyziognómia a postoje figúr, predovšetkým kompozície viacfigurálnych výjavov sa vyznačovali absolútnou neprirodzenosťou. Boli podriadené expresívnemu vyznaniu diela a odporovali skutočnosti.

Kritika stalinistického kultu osobnosti viedla k snahám vymaniť sa aj v kultúrnom živote z dogmatických pravidiel. Témy výtvarných diel sa postupne odklonili od radikálneho znázorňovania militaristických a bojových scén 50. rokov 20. storočia, postupne sa presadzovali umiernennejšie, civilnejšie výjavy. Objavili

Jozef Jankovič: Pamätník SNP v Kováčovej, 1969. Foto: archív SFVU

sa pokusy o znovunadviazanie na prerušený vývin slovenského umenia. Na čele tohto pohybu stála, prirodzene, najmladšia generácia – čerství absolventi Vysokiej školy výtvarných umení. Výboje mladých sa spočiatku odohrávali len v súkromí ateliérov, ale postupne sa dostávali aj na verejnosť na oficiálnych prehliadkach umenia. Neskôr sa mladé umenie prezentovalo aj v rámci architektonicko-výtvarných súťaží na významné zákazky.

Uvoľnenie v 60. rokoch 20. storočia sa prejavilo aj v hľadaní iných spôsobov znázornenia tematiky SNP. Hoci tradičné motívy – partizán, skupina predstaviteľov ľudu, sovietsky vojak a pod. – prevažovali, začala sa meniť forma. Radikálna zmena nastala najmä v komponovaní celku. Architektonická zložka sa dostala do popredia a stala sa plnohodnotným výstavbovým prvkom komplexného diela. Architektonický rámec definuje hmotovú skladbu v priestore, vytvára prostredie v krajine či obci. Kompozícia hmôt je nositeľom výtvarného diela. Sochárska zložka je previazaná s architektonickou do organického celku. Nastal odklon od plnoplastickej sochy

smerom k reliéfu a architektonický rámec najčastejšie slúžil na umiestnenie reliéfnych platní. Napriek zotrúvaniu pri figuratívni, objavila sa štylizácia. Umelec sa nesnaží iluzívne reproduko-vať skutočnosť, ale výjavy znázorňuje často ako výrezy reality, prípadne symbolické scény. Abstrahovanie a tendencia k symbolickej výpovedi vedie k redukcii motívov v maximálnej miere – Povstanie reprezentuje niekedy len štylizovaný symbol (plameň, samopal a pod.). V ojedinelých prípadoch nastal dokonca aj odklon od záväznej ideologickej ikonografie.

Postava partizána bola vynechaná a pozornosť sa venovala obyčajným ľuďom, ktorí podľa oficiálnej propagandy boli síce účastníkmi Povstania („ľud“), ale v pomníkových realizáciách im nebolo prisúdené adekvátne miesto.

V 60. rokoch 20. storočia vznikli dva pomníky SNP, ktoré boli venované téme netypickej, resp. nikdy dovtedy nezobrazovanej – obetiam. Sochár Jozef Jankovič sa vyhýbal politickému zariadeniu osôb, obeť sú skrátka ľudia, bez ohľadu na ich politickú príslušnosť. Partizáni aj bežní občania stojaci v pozadí Povstania sú si rovní. Jeho Pamätník SNP v Kováčovej je komponovaný vo voľnej krajine, na blokoch surového betónu vidno odtlačené fragmenty ľudských figúr.

V 70. rokoch 20. storočia sa znova dostala do popredia požiadavka tvoriť v duchu socialistického realizmu. V 70. a 80. rokoch však bola táto metóda infiltrovaná takými výtvarnými prostriedkami, ktoré dielam dodávajú nádych „modernizmu“ a podčiarkujú ich výtvarnú stránku. Hlavným nástrojom sa stala opatrná štylizácia foriem smerujúca k blokivosti figúr, zjednodušeniu objemov a obrysu. Ďalším spôsobom „zmodernizovania“ bolo použitie impresionistického rukopisu, ktorý zvyrazňuje expresivitu diela. Detaily sú potlačené v prospech výtvarného podania.

Z výtvarných diel vo verejnom priestore z toho obdobia sa práve pomníky a pamätníky najviac približujú socialistickorealistickej štýlu 50. rokov, najmä vďaka sentimentalite alebo patetickým gestám (Ladislav Berák: Pamätník revolučných tradícií SNP, Sučany, 1983 – 1986).

Tibor Bártfay: Pamätník SNP v Hostiach, 1964. Foto: archív SFVU

Ján Mikuš: Pamätník SNP v Suchom Brezove, 1989. Foto: S. Jankovičová

Najvýznamnejšou realizáciou témy SNP je pamätník Povstania v jeho centre – Banskej Bystrici. Pamätník a múzeum SNP sú výsledkom spolupráce architekta Dušana Kuzmu a sochára Jozefa Jankoviča. Jankovič navrhol tvarovanie monumentálnych škru-

Pamätník SNP v Banskej Bystrici so súsoším Jozefa Jankoviča: Obete varujú, 1964 – 1969. Vpravo detail. Foto: S. Jankovičová

pín budovy a je aj autorom ústredného súsošia *Obete varujú*. Dielo sa stvárnením témy diametrálne líši od vžitej a propagandou pretlačanej verzie Povstania. Oficiálna rétorika vždy zdôrazňovala myšlienku víťazstva, ktorá bola vlastne lživá, pretože SNP nebolo vojensky úspešné, aj keď predstavovalo kľúčovú udalosť v moderných slovenských dejinách. Dielo *Obete varujú*, naopak, hovorí o cene, ktorú bolo treba zaplatiť, o jeho dôsledkoch na životy ľudí. Expresívne znázornenie mŕtvych v opozícii k živým, ležiacich a stojacich figúr je poctou obetiam. Osudy súsošia, rovnako ako priebeh prípravy realizácie Pamätníka SNP v Banskej Bystrici, symptomaticky poukazujú na závislosť výtvarného umenia vo verejnom priestore od aktuálnej politicko-spoločenskej situácie. Nekonečné spory o jeho podobu a absurdné zmeny sú odrazom zlomov a premien, ktoré prebiehali v slovenskej spoločnosti od konca 50. rokov po začiatok 70. rokov minulého storočia. Už r. 1970 sa začalo uvažovať o odstránení sochy z Pamätníka, čo sa o rok aj uskutočnilo, r. 1974 ju umiestnili v Národnej kultúrnej pamiatke Kalište na mieste vypálenej obce. Na pôvodné miesto sa dostala až r. 2004.

Pamätníky SNP, napriek ich značne zideologizovanému stvárneniu, zotrvali na svojich miestach dodnes. Nevznikli žiadne nové realizácie, pretože rozpor s vizuálnym stvárnením a novou objektívnou interpretáciou tejto dejinnej udalosti pravdepodobne nikomu neprekáža. V priebehu desiatok rokov sa navyše v ľudských mysliach (ľudí, ktorí istú časť života prežili pred r. 1989) napevno vžila predstava, že Povstanie vizuálne reprezentuje partizán.

Literatúra

- Kusá, A.: *Sorela – slovenský variant?* Dizertačná práca. Bratislava : FiF UK, 2004.
- Snopko, L. a kol.: *Obete varujú – paralelné príbehy*. Bratislava, 2004.
- Jankovičová, S.: *Sochárstvo a dizajn v architektúre v 70. a 80. rokoch na Slovensku*. Dizertačná práca. Bratislava : FA STU, 2008.

Mgr. Sabina Jankovičová, ArtD., Artgallery Devín, Brigádnická 27, 841 10 Bratislava, 7sabina@post.sk